

Aidə Ziyad qızı Bəxtiyarova

UOT:330.356:661:338.24; JEL:F15;F19;L60.

Azərbaycanda neft-kimya emal müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi problemləri

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – ölkədə neftkimya emal müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi problemlərinin həlli yollarının müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə, Azərbaycanda neftkimya müəssisələrinin inkişaf prosesləri və rəqabətqabiliyyətlilik məsələləri araşdırılmışdır. Müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin strukturu verilmiş və neftkimya emal müəssisələrinin mühüm xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir. Neft-kimya emal müəssisələrinin klasterlər əsasında innovativ inkişaf etdirilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır. Neft-kimya emal müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin artırılması yolları müəyyənləşdirilmişdir. Yaxın perspektivdə ölkəmizdə neftkimya emal müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi problemlərinin həlli yolları üzrə tövsiyələr verilmiş və təkliflər hazırlanmışdır. Tədqiqatın metodologiyası – baxılan problemlərə dair müxtəlif iqtisadi metodlardan, o cümlədən təhlil, sintez, müqayisə və ümumiləşdirmə metodlarından ibarətdir. Bundan başqa, neftkimya emal müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi üzrə müxtəlif alim və tədqiqatçıların əsərlərindəki yanaşmalar da diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – ilk növbədə alınmış elmi-praktiki nəticələrdən Azərbaycanda mühüm qeyri-neft sektoru kompleksinə aid olan neftkimya emal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da səmərəli təşkili və əlavə dəyər zənciri üzrə emal sahələrinin genişləndirilməsi layihələrində istifadə perspektivləri ilə əlaqəlidir. Tədqiqatın nəticələri – perspektivdə neftkimya müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi üzrə daha məhsuldar mexanizmlərin işlənməsindən və səmərəli fəaliyyət strategiyasının hazırlanması ilə bağlıdır. Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – tədqiqatda verilmiş materiallar əsasən ölkəmizdə neft-kimya emal kompleksinin inkişaf prosesləri ilə bağlıdır və orijinallığı ilə diqqət çəkir. Əsas elmi yenilik müasir dövrdə neftkimya emal müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi problemlərinə yeni yanaşmaların müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Hazırkı dövrün tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycanda neftkimya emalı müəssisələrinin inkişaf strategiyasının prioritet istiqamətlərinin həyata keçirilməsindən gözlənilən effekt verilmişdir. Neft-kimya müəssisələrinin inkişafı strategiyasının həyata keçirilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizminin funksional diaqramı işlənməmişdir. Postpandemiya dövrünün tələbləri və yeni çağırışlar nəzərə alınmaqla Azərbaycanda neftkimya emal müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi problemlərinin həlli yolları üzrə təkliflər hazırlanmış və tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözləri: neft-kimya kompleksi, neft-kimya emal müəssisələri, rəqabətqabiliyyətlilik, rəqabətqabiliyyətlilik problemləri, neft-kimya emal müəssisələrinin inkişaf problemləri, neft-kimya emal müəssisələrinin inkişaf perspektivləri.

Giriş

Qloballaşma və iqtisadi transformasiya prosesləri gücləndikcə dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyanın sürətlənməsi və beynəlxalq əmək bölgüsü elementlərinin müxtəlifliyi özünü göstərir. Dünyada neft və neft məhsullarının qiymətlərinin artdığı bir vaxtda neft hasil edən ölkələrin bu təbii sərvətdən tam istifadə etmək istəyi öz ölkələrinin dinamik və davamlı

inkışafının sürətləndirilməsinə əlavə stimullar yaradır. Eyni zamanda, iqtisadiyyatının əsasını neft təşkil edən ölkələr bu sahədə olan potensialdan maksimum yararlanmaqla digər iqtisadi sahələrin inkışaf etdirilməsi problemlərinin həllinə nail olmağa çalışır. Bütün bunlar həmin sahələrin modernləşdirilməsini, innovasiyaların, mütərəqqi iqtisadi alətlərin tətbiqini şərtləndirir. Bu amilləri nəzərə alınmaqla neftkimya müəssisələri Azərbaycanda qeyri-neft sənaye sahələrindən biri kimi xüsusi diqqətə layiqdir.

Azərbaycanda neft-kimya sənayesinin inkışaf xüsusiyyətləri

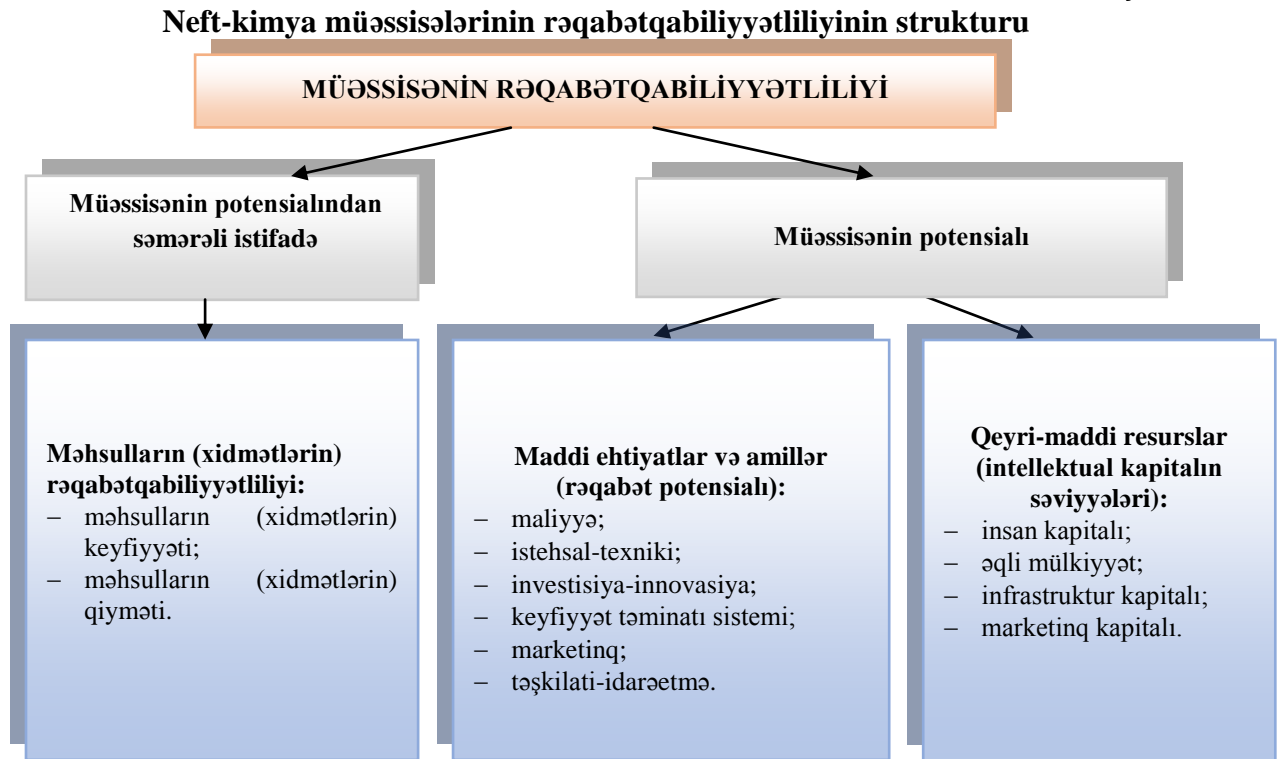
Neft-kimya emalı müəssisələrinin ixrac potensialını artırmaqla Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində ixracın strukturunda mühüm dəyişikliklər etmək, qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisini xeyli artırmaq mümkündür. Bu, əsasən neft-kimya emalı müəssisələrinin mövcud potensialdan səmərəli istifadə edilməsi və həmin sahədə müasir texnologiyaların tətbiqi ilə yeni səmərəli istehsal müəssisələrinin yaradılması ilə əlaqədardır. Neft-kimya emalı müəssisələrində güclü potensiala malik iri obyektlər mövcuddur və bu müəssisələrin sənaye-istehsal potensialının ciddi şəkildə öyrənilməsi və obyektiv qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, onlardan səmərəli istifadə perspektivləri də diqqəti cəlb edir [1, s.97]. Neft-kimya sənayesi əsasən neft emalı məhsulları və təbii yanan qazlar əsasında sintetik materialların və məmulatların istehsalını əhatə edən ağır sənaye sahəsidir. Neftkimya sənayesinin əsas obyektləri xammalın emalı və sintetik materialların və neft məhsulları istehsalı müəssisələridir. Neft-kimya kompleksi dedikdə, əsas funksiyası mazut, dizel yanacağı, sürtkü yağları, bitum, neft koksu, neftkimya xammalına emalı edən sənaye müəssisələrinin məcmusu başa düşülür [2, s.127]. Hazırda Azərbaycanda neft-kimya sənayesi və onun emal müəssisələrinin sürətli inkışaf etdirilməsi əsas prioritetlərdəndir. Azərbaycan neftkimya emalı müəssisələri bütövlükdə sənayesinin inkışafı üçün əsas hərəkətverici qüvvələrdən biridir və böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Onun inkışafı sayəsində sənayenin bir çox sahələri lazımı xammalla təmin olunur. Əlavə olaraq, ölkənin ən mühüm makroiqtisadi göstəricilərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Odur ki, bu müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyulur. Azərbaycanda neft emalı müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi aşağıdakılara əsaslanmalıdır:

- Milli innovasiya sisteminin inkışaf etdirilməsi prosesi başa çatdırılmalı, bu sahədə müvafiq normativ-hüquqi baza gücləndirilməli, ölkənin mərkəzi şəhər və rayonlarında innovativ əsaslarla rəqabətədavamlı sənaye müəssisələri yaradılmalı, bu sahədə inkışaf sürətləndirilməli, sənaye innovasiyaları işlənilib hazırlanmalı və tətbiq edilməlidir.
- Rəqabətli və şaxələndirilmiş iqtisadiyyata nail olmaq və bu proseslərdə neft-kimya müəssisələrinin rolunu artırmaq üçün başlanmış şəffaflıq və hesabatlılıq tədbirləri və prinsipləri daha da dərinləşdirilməli, sağlam rəqabət mühiti, o cümlədən iqtisadiyyatın inkışafının stimullaşdırılması təmin edilməlidir.
- Neft-kimya emalı sənayesində özəl sektorun rolunun artırılmasına kompleks və strateji yanaşma təmin edilməli və bu sahəyə xammalın payının artırılması məqsədilə potensial yerli və xarici investorların cəlb edilməsi üçün konkret addımlar atılmalı, onların bu sənayedə daha fəal iştirakı təmin edilməlidir [3, s.68].

Müəssisələrin rəqabət qabiliyyəti hazırda milli iqtisadiyyatın qarşısında duran strateji əhəmiyyətli problemlərdən biridir. Rəqabətqabiliyyətlilik məsələsi həm böhran vəziyyətində olan, həm də maliyyə cəhətdən zəngin olan müəssisələr üçün aktualdır. Birincisi, istifadə olunan texnologiya və avadanlıqların köklü şəkildə dəyişdirilməsinə, istehsalın təşkili və idarə edilməsi sisteminə yenidən baxılmasına, digərləri isə indiki kimi gələcəkdə də fəaliyyət göstərə bilməsi üçün mövcud strukturun daim təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyur. Bazarda rəqabət qabiliyyətinə nail olmaq üçün müəssisələr belə imkanlara malik olmalıdır:

rəqabətqabiliyyətli məhsul; rəqabət potensialı; intellektual potensialın səviyyəsi. Bu elementlər müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyi kateqoriyasını kifayət qədər səciyyələndirir və onun səviyyəsinin ölçülməsi və idarə olunması üçün əsas götürülə bilər (şəkil 1).

Şəkil 1.

Rəqabət qabiliyyətinin bu üç elementinin hər biri mürəkkəb kateqoriyadır və kompleks və fərdi göstəricilərin birləşməsi ilə qiymətləndirilir. Bu göstəricilər də öz növbəsində müəssisənin istənilən sahədə fəaliyyətinin ya nəticəsini, ya da prosesini xarakterizə edir. Rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi neftkimya emalı müəssisələrinin qarşısında duran əsas strateji vəzifələrdən biridir. Hal-hazırda onların fəaliyyəti yüksək rəqabət şəraitində həyata keçirilir. O zaman istehsal və kommersiya fəaliyyətinin nəticələri onların sabit bazar mövqeyini təmin edən rəqabətli yanaşmaların effektivliyindən çox asılıdır. Rəqabətqabiliyyətlilik hər hansı bir müəssisənin həm strateji, həm də taktiki məqsədlərinin müəyyən edilməsində mühüm yer tutur. Bu konsepsiya kifayət qədər çoxşaxəlidir [4, s.153]. Yüksək rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün müəssisə həmişə sərəncamında olan resursların tam və səmərəli istifadəsinə nəzarət etməli, mövcud rəqibləri ilə müqayisədə müəyyən üstünlüklərə nail olmalıdır. Qeyd edək ki, neftkimya emalı müəssisələrində mövcud əsas fondların yenilənməsi, müasir texnologiyaların transferinin reallaşdırılması ilə rəqabətqabiliyyətli istehsalların yaradılması mümkündür. Lakin bütün bunlar böyük maliyyə resursları və investisiyalar tələb edir. Odur ki, maliyyə resurslarının və investisiyaların cəlb edilməsinin artırılması tələb olunur ki, bunun üçün neftkimya emalı sənayesində və onun müəssisələrində mühüm islahatlar, xüsusilə də bu müəssisələrin idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi və ixrac potensialının artırılması tədbirləri intensiv xarakter almalıdır. Bu tədbirlər həmin sahədə dövlət müəssisələri ilə yanaşı, özəl neftkimya müəssisələrinin yaradılmasına və onların rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasına imkan verir [5, s.190]. Neftkimya emalı müəssisələrinin mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların istehsal etdiyi məhsulların bazara daxil olmaq üçün maneələr mövcuddur. Bu onunla bağlıdır ki, iri

neftkimya müəssisələrinin yaradılması böyük həcmdə investisiya tələb edir və onun tikintisi bir neçə il ərzində aparılır. Bundan əlavə, mövcud neftkimya emalı müəssisələrinin gücləri tam istifadə olunmur ki, bu da yeni iri müəssisələrin tikintisinin iqtisadi məqsədəuyğunluğunu göstərir. Bu sənayenin müəssisələri əsas xammalın - neftin kompleks emalını həyata keçirdikləri üçün başqa məhsulların istehsalına yönləndirilməsi çətindir. Bundan əlavə, neftkimya məhsullarına daim tələbat olduğundan iri müəssisələr bu bazarı tərk etmirlər. Yalnız bəzən müəssisələrin sahiblərinin dəyişməsi baş verə bilər ki, bu da əmlakın iri şirkətlər arasında yenidən bölüşdürülməsində özünü göstərir. Rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün neftkimya müəssisələri müəyyən daxili rəqabət üstünlüklərinə malik olmalıdır. Bu rəqabət üstünlükləri toplusuna aşağıdakılar daxildir: məhsulun rəqabətqabiliyyəti, marketing fəaliyyətinin effektivliyi, müəssisənin imici, müəssisənin maliyyə vəziyyəti, satışın rentabelliği, idarəetmənin effektivliyi [6, s. 92].

Neft-kimya müəssisələrinin strateji idarəetmə istiqamətləri

Neft-kimya emalı müəssisələrinin strateji idarə edilməsi onların rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması üçün zəruri şərtidir. Bu, bir sıra strateji qərarların optimallaşdırılması və həyata keçirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Neftkimya emalı müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq, eləcə də davamlı inkişafı təmin etmək üçün strateji idarəetməyə çevik, universal yanaşma lazımdır. Neft-kimya emalı müəssisələrində strateji idarəetmə üsulları onlara yeni inkişaf mərhələsinə çıxarmağa kömək edə bilər. Ona görə də strateji idarəetmənin təkmilləşdirilməsi zəruridir. Müasir şəraitdə neft-kimya emalı müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasının ən mühüm vəzifələrindən biri məhz strateji idarəetmənin təkmilləşdirilməsidir. Strateji idarəetmənin əsas məqsədləri müəssisələrin makro mühitinin sürətli və bəzən gözlənilməz dəyişikliklərinə uyğunlaşdırılması, idarəetmə problemlərinin həllinə məqsədyönlü yanaşma, ən perspektivli sahələrin seçilməsi və onların inkişafı üçün potensialın yaradılmasıdır. Strateji idarəetmə neftkimya emalı müəssisələrinin fəaliyyətinin çoxşaxəliliyinə gətirib çıxarır. Neft-kimya emalı müəssisələrinin fəaliyyətinin çoxşaxəli xarakteri inkişaf prioritetlərinin seçilməsində, onlara nail olmaq yollarının qiymətləndirilməsində, məqsədlər və onlara nail olmaq imkanları arasında strateji tarazlığın qorunmasında kompleks yanaşmanın rolunu artırır [7, s.64]. Ölkənin sabit iqtisadi artımı daha çox neftkimya emalı müəssisələrinin davamlı inkişafı ilə müəyyən edilir. Neft-kimya emalı müəssisələrinin davamlı inkişaf strategiyası onların rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Bunun üçün neftkimya emalı müəssisələrinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, davamlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üzrə əsas göstəricilər sistemi müəyyən edilməlidir. Əsas fəaliyyət göstəriciləri sisteminin tətbiqi fərdi strateji məqsədləri və hər bir konkret müəssisənin unikal strategiyasını nəzərə alır. Çünki strateji məqsədlərlə əsas fəaliyyət göstəriciləri arasında sıx əlaqə vardır. Birinin dəyişməsi digərlərinin dəyişməsinə səbəb olur. Hazırda artan rəqabət şəraitində inkişaf strategiyası hər bir müəssisənin həyatının və uğurunun əsasını təşkil edir. Müəssisə strategiyası kommertiya və istehsal fəaliyyətinin inkişafı üçün prioritetləri müəyyən edən uzunmüddətli plan kimi başa düşülür. Strategiya təşkilat və mövcud resurslar dəstindən istifadə üçün xüsusi və davamlı davranış xəttini müəyyən edir. Neftkimya müəssisələri bazarda aktiv inkişafı təmin etmək üçün rəqabətqabiliyyətlilik sahəsində effektiv həllər tələb edir. Sürətlə dəyişən bazar mühitində idarəetmə sistemi müvafiq idarəetmə qərarlarının vaxtında və keyfiyyətli qəbulunu təmin etməlidir. Effektiv insan resurslarının idarə edilməsi sisteminin yaradılması məqsədlə neftkimya müəssisələri üçün strategiyanın formalaşdırılması məsələləri də aktuallaşır [8, s.71]. Neft-kimya emalı müəssisələrinin davamlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin

qiymətləndirilməsi onların operativ və strateji idarəetmə keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və rəqabət qabiliyyətinin artırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Neft-kimya emalı müəssisələrinin davamlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi zamanı həm mikro, həm də makrosəviyyədə effektlər əldə etmək mümkündür.

Cədvəl 1.

Neft-kimya emalı müəssisələrinin inkişaf strategiyasının prioritet istiqamətlərinin həyata keçirilməsindən gözlənilən effekt

Makro səviyyədə	Mikro səviyyədə
Neftkimya məhsulları istehsalı və satışının artımı hesabına ÜDM-in həcmində payının artırılması.	Regional bazarların neftkimya məhsullarına olan tələbatının həcm, çeşid və keyfiyyət baxımından ödənilməsi.
Xarici ticarət dövriyyəsinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının elm tutumlu neftkimya məhsullarının idxalından asılılığının azaldılması, yüksək texnologiyalı ixracın genişləndirilməsi.	Regionun neftkimya kompleksində yeni nəslin özünü inkişaf etdirmə potensialı olan effektiv bazar yönümlü biznes strukturlarının formalaşdırılması.
Azərbaycan Respublikasının büdcəsinə vergi daxilolmalarının artması.	Neft-kimya sənayesi və əlaqəli sənaye müəssisələrinin innovasiya fəallığının və əsas fondlarının yenilənmə səviyyəsinin yüksəldilməsi.
İxrac gəlirlərinin artması.	Əmək məhsuldarlığının artırılması.
Milli iqtisadiyyatın xarici ölkələrdən neft-kimya məhsullarının tədarükündən asılılığının azaldılması.	İş yerlərini saxlamaq, elmi-texniki kadrların istedadlı, ixtisaslı hissəsinin digər sənayelərə, regionlara və xaricə axınının qarşısının alınması.

Neft-kimya emalı müəssisələrinin inkişafı istiqamətləri bilavasitə yerləşdiyi ərazinin resurs təminatından, onların inkişaf səviyyəsindən, kəşf edilmiş ehtiyatların miqyasından, hasilatın həcmindən və istifadənin rasionallığından asılıdır. Ərazinin ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə əsaslanan ayrı-ayrı sənaye sahələri və müəssisələr üçün neftkimya emalı müəssisələri bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin inkişaf vektorunun müəyyən edilməsində mühüm elementdir. Müəyyən ərazinin hüdudları daxilində neftkimya emalı müəssisələrinin səmərəliliyinin bilavasitə müəyyən edilməsi son dərəcə çətin məsələdir. Neftkimya emalı müəssisələrinin inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi onun təşkilati-iqtisadi mexanizminin səmərəliliyindən asılıdır. Neft-kimya emalı müəssisələrinin inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmi şəkil 2-də göstərilmişdir. Neft-kimya emalı müəssisələrinin inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmi müəyyən resurs bazasının mövcudluğunu nəzərdə tutur. Bundan əlavə, neftkimya müəssisələrinin inkişafı strategiyasının həyata keçirilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmi istehsalın inkişafı, sənayenin ərazi və sahə strukturu, xarici iqtisadi fəaliyyət, infrastrukturun inkişafı, informasiyalaşdırma sahəsində müxtəlif əlaqələndirilmiş proqramların sinxron həyata keçirilməsini tələb edir. Neft-kimya müəssisələrinin inkişafı strategiyasının həyata keçirilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizminin funksional diaqramı, o cümlədən aktivlərin idarə edilməsi, insan resurslarının idarə edilməsi və neftkimya müəssisələrinin inkişafının tənzimlənməsidir. Neftkimya sənayesində mənfi halların aradan qaldırılması və onun mütərəqqi inkişaf səviyyəsinə çatdırılması üçün iqtisadi sahədə münasibətlərin tənzimlənməsinin yeni mexanizmlərinə ehtiyac var. Müəssisənin restrukturizasiyası belə bir mexanizm üçün əsas ola bilər. Restrukturizasiya müəssisənin rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün effektiv bazar alətidir. Əksər hallarda bu proses istehsalın səmərəliliyini və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün onun strukturunun yenidən qurulması ilə başlayır. Neftkimya müəssisələrinin səmərəli restrukturizasiyası onların rəqabət qabiliyyətini saxlamaq üçün zəruri şərtidir. Restrukturizasiya üç əsas vəziyyətdə tətbiq oluna bilər: birincisi, müəssisənin dərin böhran vəziyyətində olduğu şəraitdə; ikincisi, müəssisənin hazırkı vəziyyəti

qənaətbəxş, lakin onun gələcək fəaliyyəti ilə bağlı proqnozlar əlverişsiz olduqda; üçüncüsü, uğurla fəaliyyət göstərən müəssisələr öz rəqabət qabiliyyətlərini gücləndirmək istədikdə. Ona görə də müasir yüksək məhsuldar avadanlıqlarla yeni texnoloji proseslərdən istifadə etmək günün tələbidir. Bu problemlərin həlli üçün mövcud sənaye obyektlərin texniki cəhətdən yenidən təchiz edilməsi zəruridir. Müəssisələrin restrukturizasiyası neft və neftkimya xammalının daha yüksək keyfiyyətlə emal edilməsinə, müasir dünya standartlarına uyğun məhsul istehsalına imkan verəcəkdir. Neft-kimya emalı müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyi xeyli dərəcədə dövlətin bu sahədə siyasətindən asılıdır. Azərbaycanda bir sıra dövlət proqramları vasitəsilə neft-kimya emalı müəssisələrində istehsal prosesinin təkmilləşdirilməsinə kömək edir. Neftkimya emalı müəssisələrində istehsal prosesinin təkmilləşdirilməsi ona olan tələbatın səviyyəsindən, neftkimya məhsullarının inkişafından və rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsindən asılıdır. Neftkimya emalı müəssisələrində istehsal prosesinin təkmilləşdirilməsi üçün qabaqcıl texnologiyalar əsasında daxili və xarici bazarın tələbatına cavab verən mövcud məhsulların keyfiyyətinə, çeşidinə və buraxılış həcminə diqqət yetirilməlidir. Neft-kimya emalı müəssisələrinin təkmilləşdirilməsi bu sahə məhsullarının keyfiyyətinin və onların istehsalının investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir. Bu proses müasir texnologiyalardan istifadə etməklə xammal və materialların daha dərindən emalı əsasında reallaşdırıla bilər [9, s.108]. Neft-kimya müəssisələrinin inkişafı bilavasitə onların fəal innovativ fəaliyyətindən asılıdır. Ona görə də onu stimullaşdırmaq üçün tədbirlər görmək lazımdır. İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması tədbirlərindən biri neft-kimya müəssisələrində innovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ola bilər.

Azərbaycanda neft-kimya sənayesinin inkişafı üçün onun emal potensialının genişləndirilməsi və ixrac potensialının artırılması nəzərə alınmaqla balanslaşdırılmış dövlət siyasəti həyata keçirilir. Belə ki, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması belə siyasətin nəticəsidir. 2021-ci ilin əvvəlinə qədər artıq bu sahəyə yönəldilən investisiyaların həcmi 2,3 milyard ABŞ dollarını ötmüşdür. Bundan əlavə, polimer istehsalı üzrə iri müəssisələr istifadəyə verilmiş, polipropilen və aşağı təzyiqli polietilen istehsalı üzrə “SOCAR Polymer” müəssisəsi fəaliyyətə başlamışdır [11]. Bu müəssisə Azərbaycanda neftkimya sektorunda ilk dövlət-özəl əməkdaşlıq əsasında fəaliyyət göstərən müəssisələrdəndir. Qeyd edilən bu və ya digər neftkimya müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin artırılması üçün innovativ strategiyanın hazırlanması və həyata keçirilməsi onların davamlı iqtisadi inkişafının və son nəticədə yaşamasının ən vacib şərtidir. Neft-kimya istehsalının səmərəliliyini və rəqabətqabiliyyətini artıran amillərdən biri elmi-tədqiqat işlərinə kapital qoyuluşudur. Kapital qoyuluşlarının artması neftkimya emalı müəssisələrinin səmərəliliyini və rəqabətqabiliyyətini şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Kapital qoyuluşlarının azalması isə yeni texnoloji, texniki və təşkilati həllərin tətbiqi imkanlarını azaldır. Müasir şəraitdə neftkimya emalı müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin artırılmasının ən optimal həlli istehsal sistemlərində kəmiyyət dəyişiklikləri ilə eyni vaxtda onların keyfiyyət transformasiyalarını təmin edən daha yüksək səviyyəli innovasiyalara əsaslanacaq innovativ strategiyanın həyata keçirilməsidir. Neft-kimya emalı müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində klasterlərin böyük rolu vardır. Klasterlər müəyyən iqtisadi fəaliyyət növləri çərçivəsində rəqabətqabiliyyətli müəssisələr qrupudur. Neftkimya müəssisələrinin klasterlər əsasında innovativ inkişafı onun istehsal strukturunun keyfiyyətcə dəyişməsində özünü göstərir. Klasterlər hesabına yüksək əlavə dəyərli məhsulların payı artır.

Şəkil 2.

**Neft-kimya müəssisələrinin inkişafı strategiyasının həyata keçirilməsinin təşkilati-
iqtisadi mexanizminin funksional diaqramı**

Neft-kimya klasterlər əsasında innovativ inkişafın strateji idarə edilməsi beş mühüm aspekti əhatə etməlidir: istehsal; texnoloji; sosial; iqtisadi; təşkilati. Bu yanaşma təkcə tədqiq olunan obyektin maddi əsaslarını və ümumilikdə innovativ prosesləri nəzərdən keçirməyə imkan vermir, həm də neftkimya müəssisələrinin klasterlər əsasında innovativ inkişafın idarə edilməsi üçün təşkilati strukturun necə qurulacağını müəyyən etməyə imkan verir. Neft-kimya müəssisələrinin klasterlər əsasında innovativ inkişafının mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, klasterdə həyata keçirilən bütün innovativ layihələr bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu, klasterin inkişafı üçün sinergetik təsir yaradır, həmçinin layihələrin hər birinin effektivliyini, faydalılığını və praktiki əhəmiyyətini hərtərəfli qiymətləndirməyə imkan verir. Neftkimya müəssisələrinin klasterlər əsasında innovativ inkişafının bir qrup xüsusiyyətlərini ayırd etmək olar: yeni mənfəət imkanları ilə bağlı innovasiyaların kommersiyalaşdırılmasının intensivliyi, istehsal proseslərinin yüksək innovativ həssaslığı; strukturun yeni elementlərinin formalaşdırılması, mövcud ixtisaslaşmanın səmərəliliyinin təmin edilməsi; uzunmüddətli rəqabət üstünlüklərini təmin edən elm tutumlu investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə istehsalın, müəssisələrin texnoloji əməkdaşlığının yeni təşkilati-iqtisadi formalarının yaradılması və inkişafı; neft-kimya sənayesində klasterli müəssisələrin fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsi və onun diversifikasiyası.

Nəticə

Əsaslı islahatlar ilə neft-kimya emalı müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə nail olmaq olar. Ən ümumi şəkildə isə neft-kimya emalı müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətini yüksəltməyin əsas yollarını belə şəkildə təklif edə bilərik: innovasiyalardan daimi istifadə, istehsal olunan malların yeni, daha təkmil formalarının axtarılması, dövlət və beynəlxalq standartlara cavab verən keyfiyyətli məhsulların buraxılması, ən yüksək keyfiyyət və xidmət tələbləri ilə həmin bazar segmentlərinə malların satışı, yalnız yüksək keyfiyyətli xammal və materialların istifadəsi, kadrların davamlı hazırlanması və yenidən hazırlanması, işçilərin maddi marağının artırılması və əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması, alıcıların tələbatının müəyyən edilməsi məqsədilə bazarın marketing tədqiqatının aparılması, güclü və zəif tərəfləri müəyyən etmək üçün rəqiblərinizin təhlili, tədqiqat təşkilatları ilə əlaqə saxlanılması və məhsulun keyfiyyətini yüksəltməyə yönəlmiş elmi inkişafı investisiya qoyulması və brend məhsulların istifadəsi. Bu yollardan istifadə etməklə neft-kimya müəssisələri həm rəqabət qabiliyyətini yüksəldə, həm də maliyyə sabitliyini gücləndirə biləcəkdir. Yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması problemləri ən mürəkkəb və aktual məsələlərdəndir. Rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən neft-kimya məhsulları istehsalçıların dəstəklənməsi ilə yanaşı, əmtəə və istehlak bazarlarında bazar infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, inhisarçılar və müxtəlif vasitəçilərin rəqabətə mənfi təsirini aradan qaldırmaq lazımdır. Neft-kimya emalı məhsulları istehsalçıların istehlak bazarına çıxışını sadələşdirmək lazımdır. Neft-kimya emalı müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin davamlı artması yalnız rəqabətqabiliyyətliliyin bütün müəyyənedici amillərinin uzunmüddətli, davamlı və mütərəqqi təkmilləşdirilməsi şərti ilə təmin edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanın kimya və neftkimya komplekslərinin qiymətləndirilməsi və yenidən qurulması istiqamətləri. Bakı: Elm və təhsil, – 2012, – 156 s.
2. Пашкова, А.В. Основы эколого-правового регулирования отношений в нефтехимических и нефтеперерабатывающих комплексах / А.В.Пашкова // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки. – 2021. № 6, – с. 125-130.
3. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanca qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması istiqamətləri. Audit № 4, cild 26, 2019, – s.61-73.
4. Рудой, Е.В. Сущность конкурентоспособности предприятия / Е.В. Рудой // Молодой ученый. – 2017. – № 19 (153). – с. 152-154.
5. Salmanov, M.C. Azərbaycanca neftkimya kompleksi müəssisələrinin ixrac potensialının artırılmasının maliyyə aspektləri. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivlər. Respublika elmi konfransı. Sumqayıt, 25-26 aprel, 2019, – s.189-913.
6. Воронов, Д.С. Динамический подход к оценке конкурентоспособности предприятий / Д.С.Воронов // Маркетинг в России и за рубежом, 2014. № 5. – с. 92–102.
7. Авдеева, Л.А. Совершенствование методов стратегического управления нефтеперерабатывающей и нефтехимической компанией / Л.А.Авдеева, И.А.Соловьева // Экономика и управление: научно-практический журнал. – 2019. – № 2(146). – с. 63-68.
8. Бакай, О.Н. Компетенции как средство реализации стратегии предприятий нефтехимической отрасли / О.Н.Бакай // Экономика и управление. – 2014. № 9(107). с. 70.
9. Səmədova, T. Rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində innovasiyanın rolu. İpək Yolu, 2017, № 3, s.106-113.

10. Стародубова, А.А. Методы оценки инновационной деятельности на нефтехимических предприятиях / А. А. Стародубова, Ч. А. Мисбахова // Экономика промышленности. – 2015. № 3, – с. 70-74.
11. Aliyev, Sh.T. Strategic role of Sumgayit in the development of petrochemical industry of Azerbaijan / The International Conference on Actual Problems of Chemical Engineering - APCE 2020. - Azerbaijan State of Oil and Industry University. 24-25 december 2020. p.430-435.

Аида Зияд кызы Бахтиярова
Проблемы повышения конкурентоспособности нефтехимических
перерабатывающих предприятий в Азербайджане
Резюме

Цель исследования - заключается в определении пути решения проблемы по повышению эффективности нефтехимических перерабатывающих предприятий в Азербайджане. С этой целью исследованы вопросы развития и конкурентоспособности нефтехимических предприятий в Азербайджане. Определены основные особенности нефтехимических перерабатывающих предприятий, дана структура конкурентоспособности предприятий. Обоснована важность ускорение инновативного развития нефтехимических перерабатывающих предприятий на основе кластеров. Определены пути повышения конкурентоспособности нефтехимических перерабатывающих предприятий. Даны рекомендации и подготовлены предложения по решению проблем повышения конкурентоспособности нефтехимических перерабатывающих предприятий в Азербайджане в ближайшей перспективе. Методология исследования- заключается в основном из экономических методов рассматриваемых проблем, в том числе анализ, синтез, сравнение и обобщение. Кроме того использованы труды и подход различных учёных и исследователей, которые имели труды по повышению конкурентоспособности нефтехимических предприятий. Практическая значимость исследования- в первую очередь заключается в возможности использования научно-практических результатов в повышении эффективности и организации добавочной цепи стоимости развития нефтехимического комплекса и повышение конкурентоспособности предприятий нефтехимического комплекса. Результаты исследования- перспектива использования полученных результатов в разработке и реализации продуктивных механизмов и более эффективных стратегий деятельности нефтехимических перерабатывающих предприятий. Оригинальность и научная новизна исследования- материалы, которые даны в статье в основном связаны с процессами развития нефтехимических перерабатывающих предприятий в стране и тем самым отличается оригинальностью. Основная научная новизна заключается в определении подходов по проблемам повышения конкурентоспособности нефтехимических перерабатывающих предприятий в современном периоде. Дан ожидаемый эффект в реализации приоритетных направлений стратегий развития нефтехимических перерабатывающих предприятий в Азербайджане в соответствии требований современности. Подготовлены функциональные диаграммы организационно-экономического механизма осуществления стратегий развития нефтехимических предприятий. Даны рекомендации и подготовлены предложения по решению проблем повышения конкурентоспособности нефтехимических перерабатывающих предприятий Азербайджана с учётом новых вызовов и требований постпандемического периода.

Ключевые слова: нефтехимический комплекс, нефтехимические перерабатывающие предприятия, конкурентоспособность, проблемы конкурентоспособности, проблемы развития нефтехимических перерабатывающих предприятий, перспективы развития нефтехимических перерабатывающих предприятий.

Aida Ziyad Bakhtiyarova

Problems of increasing the competitiveness of petrochemical refineries in Azerbaijan

Summary

The research purpose - is to identify solutions to the problems of increasing the competitiveness of petrochemical refineries in Azerbaijan. For this purpose, the development processes and competitiveness of petrochemical enterprises in Azerbaijan were studied. The structure of the competitiveness of enterprises is given and important features of petrochemical refineries are identified. The importance of innovative development of petrochemical refineries on the basis of clusters is substantiated. Ways to increase the competitiveness of petrochemical refineries were identified. Recommendations and suggestions have been made on ways to solve the problems of increasing the competitiveness of petrochemical refineries in our country, in the short term. Research methodology - consists of various economic methods on the problems under consideration, including methods of analysis, synthesis, comparison and generalization. In addition, approaches to improving the competitiveness of petrochemical refineries in the works of various scientists and researchers were in the spotlight. The importance of the application of the research -is primarily related to the prospects of using the obtained scientific and practical results in projects for more efficient organization of petrochemical refineries belonging to the important non-oil sector in Azerbaijan and expansion of value chain processing projects. The results of the study-are related to the development of more productive mechanisms to increase the competitiveness of petrochemical enterprises in the future and the development of an effective strategy. Originality and scientific novelty of the research - the materials provided in the research are mainly related to the development processes of the petrochemical refining complex in our country and attract attention with their originality. The main scientific innovation is the identification of new approaches to the problems of increasing the competitiveness of petrochemical refineries in contemporary times. In accordance with the requirements of the present period, the expected effect of the implementation of the priorities of the development strategy of petrochemical refineries in Azerbaijan were studied. A functional diagram of the organizational and economic mechanism for implementing the development strategy of petrochemical enterprises were developed. Taking into account the requirements of the postpandemic period and new challenges, proposals and recommendations were made on how to solve the problems of increasing the competitiveness of petrochemical refineries in Azerbaijan.

Keywords - petrochemical complex, petrochemical refineries, competitiveness, problems of competitiveness, problems of development of petrochemical refineries, development perspectives of petrochemical refineries.

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 06.05. 2022.

Çapa qəbul olunub: 16.05.2022.

